

TAR SÁNDOR*

Jelen irodalmunk sajátos, mondhatni emblematikus figurája a debreceni Tar Sándor. E megállapítás több módon alátámasztható, indokolható. Az embléma, s jobb híján nevezzük rögtön így, a Tar-embléma kialakulása hosszabb folyamat eredményeképpen jöhetett létre, és nagy szerencse, hogy szerveződésében a természetes alakulási tényezők dominánsak. Alakja ennek ellenére nem mentes az ambivalenciáktól sem; elég csak arra gondolnunk, hogy gyári dolgozóként, műszereszként mint vált valaki a század utolsó harmada irodalmának egyik releváns tényezőjévé.

Műveiben kérlelhetetlen pontossággal jeleníti meg a rendszerváltás előtt stagnáló-vegetáló, majd drasztikusan átalakuló magyar társadalom alsóbb rétegeit; egyformán merítve azok életéből, érzelmeiből, indulataiból, pozitív és (nagyobbrészt) negatív tapasztalataiból. Így válik Tar Sándor valósága az olvasók számára is egyértelmű, súlyos materiává, melynek befogadása ugyan nagyobb erőfeszítést nem igényel, sőt kimondottan szórakoztató, ám továbbgondolása az a nagyon fontos folyamat, amely novelláit, elbeszéléseit, regényeit élő irodalommá teszi.

Különleges figurája, sajátos indulása az irodalomban élesen elválasztja őt pályatársaitól. Írásművészete nem illeszkedik a kor prózadivatjához. Sokkal messzebbre nyúlik vissza, a 19. század második felének realista-naturalista irányvonalát idézi, s néhol a magyar népi írók örökségének hagyományozódására lehetünk figyelmesek.

A tipologizálást bonyolítja, hogy az említett hatások nem egységesek; a kritikusok szerint egyértelműen nem nevezhető realista írónak (mások éppen emellett kardoskodnak), noha írásai kétségkívül realiztikus ábrázolásmódról tanúskodnak; a népi írók hagyományát pedig inkább csak elszórtan, témáiban regisztrálhatjuk, semmint a nyelvi attitűdben vagy hőseinek aktuális társadalmi állapotában. Tar megítélésében a szociografikus ábrázolásmód is polémikra adott és ad okot. Figyelemre méltó azon álláspont, mely szerint művei olyan

* Lapzártánk után érkezett a hír, hogy 2005. január 30-án Tar Sándor elhunyt.

nagy esztétikai (s nem tényfeltáró) igényességgel íródtak, amely a szociográfia műfaját egyértelműen meghaladja.

Megítélésében releváns szerepre tehetne szert a befogadói terület; kár, hogy ennek a kritika eleddig elhanyagolható jelentőséget tulajdonított, pedig – lévén egy a valósághoz, a jelen és a közelmúlt magyarországi eseményeihez ezer meg ezer eltéphetetlen szállal kötődő, magát ebből a milióból definiáló életműről szó – a különböző befogadói aspektusok és magatartások, s azok spontán vagy megformált artikulációi tovább árnyalhatnák az életmű megítélését.

A pálya íve

Tar Sándor Hajdúsásmszonban született 1941. április 5-én. Szegény-paraszti családban nőtt fel; gyerekkorától megszállottan olvasott, verseket, történeteket írt. A versírással később felhagyott, s olvasási érdeklődése a szociográfia felé fordult.

Debrecenben járt középiskolába, gépészmérnököt végzett. 1959-től 1992-ig a Debreceni Orvosi Műszergyárban dolgozott műszereszként. 1991-től a Holmi szerkesztőbizottságának tagja, egészen 1999-ig.

A gyerekkori környezet, a munkahely meghatározó hatással volt műveire; alakjait gyakran név szerint megírta, témái is ekörül forognak, létrehozott ezzel egy élő materiából, személyes tapasztalatokból táplálkozó, azt ugyanakkor teljesen egyedi módon ábrázoló irodalmi teljesítményt.

A Mozgó Világ 1976-os pályázatán megemelt első díjat kapott szociográfiájáért. Tar a hatvanas évek végén az NDK-ban dolgozott vendégmunkásként, itteni tapasztalatait írta meg a hasonló sorsú honfitársairól, s noha pályamunkája egyöntetű sikert aratott, hivatalos kiadására remény sem volt.

A pályázatot követően viszont azonnal bekerült az akkori irodalmi életbe; Kenedi János szamizdatos folyóiratában, a Profilban napvilágot látott a szöveg, s ezzel párhuzamosan Száraz György, az Élet és Irodalom akkori szerkesztője karolta fel.

1981-ben megjelent *A 6714-es személy* címet viselő elbeszélés-kötet, a Magvető gondozásában. A következő kötetre nyolc évet kellett várni; 1989-ben hagyta el a nyomdát a *Mért jó a póknak?* című novelláskötet, mely megismételte az első kötet sikerét, s egyben megerősítette

tette pozícióját a magyar irodalmi kánonon belül. Belül, mert a kritika szinte egyöntetű, mondhatni egyhangú elismerése, valamint *Mozgó Világ*-os és szamizdatos előléte, kiegészülve a magvetős megjelenéssel szinte azonnal kanonizálta Tart.

Az első két kötet novellái, elbeszélései a fennálló rendszert kritikussal szemmel mérték, elkerülve ezzel a csapdákat; Tar Sándor így nem vált sem a szocialista realizmus képviselőjévé, sem a népi írók fáklyavivőjévé. Szinte unikumnak számított, hogy bár első könyvével szokatlanul későn, negyvenévesen jelent meg, mondhatni kész íróként lépett a nagy nyilvánosság elé.

Harmadik kötete 1993-ban jelent meg, *A te országod* címmel. Ez a kötet az új novellák mellett válogatást tartalmaz az előző két kötet anyagából.

A fentebb említett munkanéküliség itt kapott először teret. E kötetben a rendszerváltozás traumái is szerephez jutnak; megkezdődik az ipari munkások kálváriája, a munkásszállók felszámolása, a privatizáció, amely drasztikusan rendezi át a gazdaság ipari szektorát. Igazából nem tudom másként aposztrofálni a kötetet, mint összekötő kapocsként a szerző régi és új korszaka között. Ha racionális írói megoldást látunk ebben a vállalkozásban, akkor hipotézisként a kontinuitást tételezhetjük fel; a régi novellák egyben egy korszak lezárulását is jelezhetik, amit élesen ellentételeznek az újabb elbeszélésekben ismétlődő, s egyben koncentrikusan bővülő régi-új problémák. Igaz, a kötet szerkezetének kialakítása mögött sejthetünk kiadói szándékot is.

A rendszerváltozás nagy vesztesei kétségkívül az ipari munkások voltak; főleg a középkorosztályt sújtották a leépítések, elbocsátások, s az ebből következő társadalmi csúszás, az addig is csupán relatív mentális egyensúly totális elvesztése. Így, a novellákat egymás mellé téve, s a folyamatot egyben látva *A te országod* visszatérést és továbblépést jelent Tar pályáján. Visszatérés annyiban, hogy megmaradt a munkásság életének prezentálása: továbbra is egy társadalmi közeg problémái foglalkoztatják. A továbblépés pedig éppen a régi keretek felbomlásában, azok alapvető átrendezésében lelhető fel. Megfigyelhető, hogy az új élethelyzetekből folyamatosan reflektál a régebbi, a mostaninál kedvezőbb (értsd: élhetőbb) időszakra, s általában ennek a folyamatnak a végén éles cezúraként jelenik meg az a tényező, amely a jelen állapot kialakulásához vezetett.

Az *Ennyi volt* (1993) novelláiban is ez a hangulat dominál, és súlyosodik el. A munkanéküliek unalomba fulladt minden-hétköznap-

jaiba, felbomló házasságokba, albérletek hónapos valóságába nyerhetünk bepillantást. A bomlás teljesnek látszik, megkapaszkodásra pedig nincs sok remény.

Tar figyelme ezek után a terjedelmesebb epikai művek felé fordul. Kisregényt ír a jobb élet reményében idegenben munkát vállaló, ám a lehetőséggel élni nem tudó négy munkásról. A *Minden messze van* (1995) már címével is érzékelteti a vágyak és a valóság között feszülő ambivalenciát.

A mi utcánk (1995) pedig minden eddiginél vulgárisabban, a naturalizmus mesterfokára érve mutatja be az életet józanul elviselni képtelen, a nyomor legmélyebb bugyraiba (és a kollektív öntudatlanba) süllyedt, jobb sorsra érdemes antihőseit, akik feleslegességükön erőt véve mégiscsak élnek, reményt veszve ugyan, de élnek.

Valamiféle keserű röhögés mégis erőt vesz rajtunk, látva Béres szomszédot, aki borotválkozás címén rettenetes nyomokat hagy magán, Hesz Jancsi anyósa láttán, aki a nap minden percében anyós, vagy a Misi presszó előtt stagnáló Béla láttán, aki talán a legtöbbet tudna mesélni ezekről az emberekről, ha történetesen fa nem volna. Olyan fa, amelyikhez mindenki ragaszkodik, s akire a megfelelő lélektani pillanatban bárki bizalommal támaszkodhat.

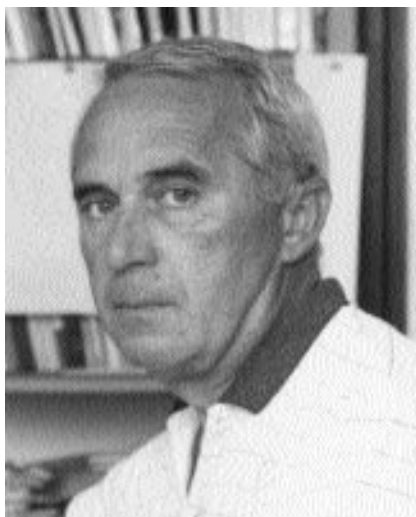
A nagyobb epikai alkotások között óriási vitát váltott ki a *Szürke galamb* (1996) című bűnregény. A magyarországi detektívregény megteremtésére irányuló kísérlet felemás eredményeket hozott. Nagyon nehéz már a műfaji meghatározás is; kriminek, bűnregénynek egyaránt nevezik, mindenesetre az életmű kevésbé sikerült vállalkozásai közé sorolható.

Abból, hogy regényeinek átütő sikere elmaradt (talán *A mi utcánk* kivétel illetén szempontból, bár egyesek inkább novellafüzérként értelmezik), következtethetünk arra a korántsem lebecsülendő tényre, hogy Tar Sándor elsősorban a novella műfajában alkotott jelentőset, s a kisepikai keretben érzi magát legjobban.

1998-ban újabb novelláskötetet bocsátott útjára, *Lassú teher* címmel, 2000-ben pedig megjelent a *Nóra jön*, válogatott és új novellákkal.

Két, eddigi utolsó könyve szintén elbeszéléskötet, a 2003-as *Térkép szélén*, valamint a 2004-ben megjelent *Az alku – gonosz történetek* címmel.

Ezzel az életmű remélhetőleg korántsem zárult még le; a megjelent kötetek alapján meghúzható viszont több fejlődési ív is. Tehetjük

Tar Sándor
Fotó: MTI

mindezt a helyszínek számba vételével, a szövegterek vizsgálatával, s felvázolható egy társadalmi aspektus is.

Az életmű jellemzői

Az ipari munkások életének naturalista ábrázolásával, a gyárban folyó munka visszasságainak kimondásával, hiteles alakjaival, s főként a nyelvi stílbravúrnak köszönhetően novellái megrázó, felemelő, egyszerre vonzó és viszolyogtató olvasmányok. Figyelme középpontjában az emberek boldogulása áll; az egyéni akarat érvényesülési lehetőségeit vizsgálja, s mindezt szembesíti a sivár, pusztuló (s nem épülő) országgal; az embertelen körülményekkel, a kiszolgáltatottsággal, a felemelkedés nehéz és szép terhével, amely azonban rendre visszahúzza hőseit a nyomorba, s amely a legjobb esetben is csak tisztos nyomor.

Hősei mindennapi emberek, antihősök, akik gyakran el sem buknak. Nem juthatnak el odáig. Marad számukra a méltóságon aluli élet, mely néha az állathoz közelít, az el-és lecsúszás, a latens vagy mindent elborító alkoholizmus, a családi harmónia megroppanása, a válás, a munkanélküliség és a hajléktalanság.

Előadásmódja szenttelen; az egyes szám harmadik személyű nézőpontot gyakran váltja fel valamelyik szereplő monológja. Gyakran él a függő beszéd nyújtotta lehetőségekkel, mesterien aknázza ki e narrációs technika lehetőségeit:

„Délben oszlott fel a brigád, de hát nem is volt az már brigád, már a múlt héten megmondták, hogy elsejétől nincs munka, jó, nincs, majd lesz, mondta Sipos, és sovány kezével őszes hajába mart, azelőtt is volt úgy, hogy egy-két hét kimaradt, nem kellett kubikolni a gép után, támlémezt rakni, ékelni az árkolásnál, planírozni, ilyesmi, aztán lett megint. Addig csellengtek, meg szétrakták őket más munkára. Tessék, kérdezte később Deák, a valamikori tanító, nem lesz munka? Egyáltalán? Ebédeltek akkor a földre rakott betonmodulokon, és olyan csend lett, hogy amikor Szigi elköhögte magát, mindenki megijedt. Na menjünk, mondta aztán Sipos, amikor mindenki megette, amije volt, és nem szólt senki semmit. Szigi azt mondta a műszak végén, hogy legszívesebben, befelé temetné ezt az árkot, nem ki, meg bele egy csomó embert, magukat is, mondta Deáknak, meg én magamat is, hogy szakadjak meg. Szigi húszéves volt, és olyan erős, hogy egyedül fogta ott, ahol Deák meg Sipos ketten se bírták, és még nevette is. Azok meg a fogásokat tudták jobban, Deák még okos is volt, mint egy kínai, most is ő fogalmazta meg először, hogy uraim, mi el vagyunk bocsátva, és most azon kell gondolkozni, hogy hogyan tovább. Én mindenesetre be fogok rúgni, abból nem lehet baj.” (*A te országod*)

Tár jól ismeri szereplőit, s ezen nincs mit csodálni. Az inkább válthat ki belőlünk elismerést, ahogy megformálja őket. Nemcsak hogy hitelesek maradnak, de roppant élethűek is. Az élőbeszédet, a munkások, szegényparasztok belső monológjait érzékletesen, élvezetesen tolmácsolja, ugyanakkor a szereplők autonómiája nem csorbul; nem érezni tehát, hogy rezonőröket alkalmazna. Tudatosan törekszik olyan beszédmódok kialakítására, mely szinte egy az egyben adja vissza a párbeszédet; ezért a szituációk élesebbek, az alakok plasztikusabbak lesznek.

A társadalmi változások bemutatása elég egysíkúnak tűnhet; az élőbeszélő nézőpontjából adódóan a vesztesek, a megcsúszó, elesett, szerencsétlen emberek sorsából reprodukálhatjuk az eseményeket. Történeteiben sok helyütt humorral próbálja oldani, s feledtetni, de legalábbis árnyalni azokat a negatív tendenciákat, melyek a szakadék szélére sodorták hőseit.

Kontinuitását tekintve Tar egy teljes társadalmi csoport bomlásáról számol be. Arról az embertömegről szól, amelyik a világháborút követő újjáépítésben már részt vett. Ez a korosztály addig és ott dolgozott, amíg és ahol szükség volt rájuk. Fontos megjegyezni, hogy Tar nem idealizál; a misztifikálás is távol áll tőle. Szereplői nem hibátlan emberek; gyarlók, teli vággyal, alkohollal, mikor mivel, fanyar humorral, s munkájukat sem szeretik látványosan. Más kérdés, hogy igenis tudnak dolgozni. Szakemberek, akik mindennek ellenére ragaszkodnak egymáshoz, szeretik szakmájukat (és értik), s furcsa, disszonáns szimbiózisban élnek egymással. Mindenki tud mindenkiről szinte mindent; egy személyes szuverenitását a közösségnek feltételek nélkül alárendelő mikrostruktúra ez: titkok és külön utak nélkül.

Sokszor nyomorúságos, embertelen körülmények között dolgoznak, élnek. Hogy miért, azzal nemigen foglalkoznak. Saját céljaik vannak; munka, család, lakás, melyek eléréséhez csodára lenne szükség vagy egy újrakezdett életre. Ám a csoda elmarad, a mindennapos küzdelem, vegetáció pedig az áttöréshez túlon túl kevés.

Az csak Tar későbbi novelláiból válik nyilvánvalóvá, hogy a gyárnak (ahol élünk), mekkora megtartó ereje volt. Az elbocsátott, felesleges ember tehetetlenségét, unalmát, kétségbeesését mesteri elbeszélésekben rajzolja meg. A mentális, egzisztenciális egyensúly ilyenén felbomlása a személyiség meghasonlásához vezet; ezt talán a belső monológok adják vissza a legjobban, vagy a csend, a kimondhatatlan probléma, melyet se kimondani, se elfelejteni nem lehet.

A Tar-novellák gyakori helyszíne a gyár mellett a falu és a tanya. A másik társadalmi csoport, melynek lassú erodálódását figyelemmel kísérhetjük, a parasztság. A tanyavilág bomlása, elnéptelenedése szintén olyan társadalmi változás volt, amely megragadta Tar figyelmét. Maga is tanyáról került Debrecenbe, így jól ismerte az alföldi tanyavilágot, s annak változásait. A migrációs változások, a férfi lakosság iparba áramlása elindította a bomlási folyamatot, az állami nagygyűlések szervezése felgyorsította azt, s mire újból megszerveződhetek volna, már nem volt ember, aki folytatta, újrakezdte volna. Így az idősek maradtak tanyán, gyermekeiket elnyelte a város.

Az életmű majd negyedszázados ívén végigtekintve két kérdésalmaz fogalmazódik meg bennünk.

Az egyik az életmű folytathatósága felől konstituálódik. Vajon meddig lehet folytatni? Meddig lesz képes fenntartani még állandó

témáinak spontaneitását, megteremtve a feszültséget, a könyv mellé szegezve bennünket, olvasókat? Utolsó két kötetét olvasva szemmel láthatóan kísérletezik azzal, hogy novellisztikáját – legalább részben – megújítsa. S nyitott kérdésként kell tekintenünk Tarnak a közepes és a nagyepikához fűződő viszonyára. Három nagyobb lélegzetű művét nem tekinthetjük se kudarcnak, se átgondolatlan, avagy sikerületlen vállalkozásnak – még a vegyes megítélés ellenére sem. Lehetséges, hogy a nagyepikus koncepció biztosítana számára megújulási lehetőséget.

A másik kérdés talán kissé költőinek tűnhet, s az életmű olvasata felől közelít. Megadatik-e valaha számára és számunkra egy emberibb (emberi méltóságot adó, azt legalább elégséges szinten biztosító) Magyarország megélése; szegénység és nyomor nélkül; lesz-e lehetősége az írónak arra, hogy tehetségét reménytelibb irányokba is kibontakoztassa? Élénk s olvasnánk már.

SÜTŐ CSABA ANDRÁS